

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ІНЖИЄВСЬКА Леся Анатоліївна

УДК 159.92.9.07

**ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ
АРТ-ЗАСОБАМИ В УМОВАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі загальної та практичної психології Інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор
Лушин Павло Володимирович,
Інститут менеджменту та психології ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти» НАПН
України, завідувач кафедри психології та
особистісного розвитку.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор
Яковенко Сергій Іванович,
Київський інститут сучасної психології та
психотерапії, перший проректор;

кандидат психологічних наук, доцент
Мова Людмила Вікторівна,
Національний педагогічний університет
імені М. Драгоманова, докторант

Захист відбудеться «14» квітня 2017 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.26 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, МОН України за адресою: 03187, м. Київ, просп. Академіка Глушкова, 2-а

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, МОН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58

Автореферат розісланий «10» березня 2017 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
Траверсе Т. М.**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Трансформаційні процеси сучасного суспільства актуалізують проблему неперервної фахової підготовки. Особливі вимоги висуваються до тих спеціалістів, у яких особистість є провідним професійним інструментом діяльності, зокрема, до психологів. З огляду на це постає питання забезпечення належного рівня професіоналізму майбутніх психологів в умовах професійної переорієнтації.

Питання професійного розвитку і професіоналізму особистості активно вивчається як у вітчизняних, так і в зарубіжних дослідженнях, зокрема у контексті психології праці (Г. Балл, Ф. Белшак, Н. Волянук, К. Гібней, Н. Дін, Є. Клімов, Д. Леонард, Г. Ложкін, М. Міллер, Ф. Паркінсон, Ю. Поваренков, В. Рибалка, В. Шадріков та ін.), акмеології (В. Гладкова, А. Деркач, Н. Кузьміна, С. Пожарський та ін.), професійної педагогіки (С. Батищев, О. Романова, Г. Красильнікова, В. Панок, С. Шапоринський та ін.). Об'єктом науково-психологічних досліджень є проблеми професійного становлення, адаптації і умови успішності функціонування психолога в різних галузях соціальної практики (О. Бондарчук, І. Вачков, Ж. Вірна, Н. Волянук, О. Власова, Н. Джужа, Д. Завалишина, Є. Клімов, Н. Коломінський, П. Лушин, Н. Чепелева, О. Чуйко, Н. Шевченко та ін.). Йдеться про: проведення тренінгів (К. Мілютіна, В. Пономарьова), його функціонування у педагогічному колективі (Т. Леві), у навчальному закладі (О. Красило, А. Новгородцев), в різного роду організаційних системах (Л. Карамушка, Т. Ромасловський) тощо.

Професійне становлення розглядається як один із центральних процесів розвитку людини, спрямований не стільки на засвоєння фіксованого обсягу професійних дій, скільки на формування й розвиток суб'єкта діяльності як відкритої системи професійних компетентностей та особистісно-психологічних умов і чинників їх ефективного функціонування й вдосконалення (Б. Ананьєв, Ж. Вірна, Н. Глуханюк, Д. Сьюпер, Є. Клімов, Н. Коломінський, І. Кон, Л. Мітіна, М. Міллер, Ю. Поваренков, В. Семиченко, Т. Титаренко, Д. Холланд, Д. Хартог, Ю. Швалб, Е. Шпрангер).

Дослідники зазначають, що формування професіонала, насамперед, пов'язане з розвитком особистості та обумовлює необхідність синергійно-системного інтегрування професіогенезу та особистісного зростання. Це, своєю чергою, вимагає створення нових, гнучких технологій професійної підготовки психологів, які стимулюють зміни самої особистості. Серед них чільне місце посідають арт-технології. У дослідженнях йдеться про можливості їх використання в освітньому процесі (Р. Аскофф, Д. Грінберг, У. Дутчак, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, А. Копитін, В. Кокоренко, Л. Лебедева, К. Огава та ін.). Зазначається, що використання арт-технологій у процесі професійної підготовки фахівців різних професій надає студентам можливість здійснювати рефлексію стосовно освоєння майбутньої професії.

Успішному інтегруванню професійного та особистісного розвитку сприяє арт-терапевтичний підхід, який створює умови для глибинного усвідомлення

людиною себе як цілісної особистості, і через це – до формування, корекції професійної ідентичності.

Водночас, аналіз психолого-педагогічних джерел свідчить про існування низки суперечностей, які існують в системі перепідготовки і перекваліфікації осіб на етапі здобуття другої вищої освіти, зокрема, між: відсутністю цілісної науково обґрунтованої концепції професійної підготовки фахівців у галузі психології в умовах здобуття другої вищої освіти і переважанням традиційної системи професійної підготовки у відповідних навчальних закладах; потребою в оновленні програмно-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх психологів і недостатньою розробленістю або розрізненістю підходів щодо можливостей застосування інноваційних (зокрема арт-корекційних) підходів у цьому процесі; специфікою розвитку особистісних психічних структур у дорослої людини на етапі здобуття другої вищої освіти і відсутністю коректного психолого-педагогічного супроводу, спрямованого на гармонізацію та оптимізацію процесу самозмін.

Відтак, актуальність проблеми особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах здобуття другої вищої освіти і недостатня розробленість її інноваційно-технологічних психолого-педагогічних аспектів зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – «Особистісний розвиток майбутніх психологів арт-засобами в умовах післядипломної освіти».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри загальної та практичної психології Інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Особистісно-орієнтовані засади психологічної підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти» (номер державної реєстрації 0112U002317). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (протокол № 2 від 23.03.2010 р.) та узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 29.11.2011 р.).

Мета дослідження: з'ясувати вплив арт-засобів на особистісний розвиток майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти.

Відповідно до мети було сформульовано наступні **завдання:**

1. На основі теоретичного аналізу наукової літератури розкрити зміст особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти та обґрунтувати концептуальні основи дослідження.

2. Емпірично дослідити психологічні показники особистісного розвитку майбутніх психологів у зв'язку з застосуванням арт-засобів в умовах післядипломної освіти.

3. Розробити програму арт-корекційної роботи з особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти та перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження: особистісний розвиток майбутніх психологів.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови особистісного розвитку майбутніх психологів арт-засобами.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: теорія особистісного змінювання та екофасилітаційний підхід (П. Лушин), концепція генетико-моделювального методу вивчення психічних явищ (Л. Виготський, Г. Костюк, С. Максименко), теорії діяльності (Г. Балл, О. Леонт'єв, С. Максименко, В. Моляко, В. Шадріков), концепції професійного становлення (С. Балеї, О. Бодальов, В. Бодров, К. Гібней, Е. Гінцбург, Д. Сьюпер, Н. Дін, Е. Зеєр, Є. Клімов, А. Маркова, М. Міллер, Л. Мітіна, Й. Лінгарт, Н. Пряжников, Д. Холланд, Д. Хартог, Е. Шпрангер); положення щодо розвитку професійної культури суб'єкта діяльності (Г. Балл, С. Максименко, В. Рибалка); дослідження з акмеології (О. Бодальов, Г. Вайзер, Е. Вахромов, В. Гладкова, А. Деркач, В. Д'яков, В. Зазикін, Н. Карпова, Н. Кузьміна, С. Пожарський, А. Суворов, В. Чудновський) та арт-терапії (М. Андерсен-Уорен, Т. Боронська, О. Будза, М. Бурно, І. Вачков, Д. Вудз, К. Кейз, Т. Колошина, О. Копитін, Л. Лебедева, М. Лібман, М. Мауро, Л. Подкоритова, Н. Роджерс, К. Тісдейла, А. Хілл, Д. Енлі), зокрема праці, присвячені застосуванню арт-засобів у психології (Д. Байєре, У. Дутчак, Т. Зінкевич-Євстигнєєва, О. Копитін, Л. Лебедева, П. Лузатто, Н. Пов'якель).

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: а) *теоретичні* – аналіз, узагальнення, систематизація отриманих даних; моделювання – для створення теоретичної моделі особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти; б) *емпіричні* – психобіографічна анкета; авторська анкета «Особистісно орієнтовані засади здобуття професії психолога»; методика «Самооцінка особистості» (С. Будасі); «Тест двадцяти тверджень» (М. Кун, Т. Мак-Партланд); «Якорі кар'єри» (Е. Шейн, в адаптації В. Чікер, В. Винокурова); вивчення ціннісних орієнтацій (М. Рокич); «16-факторний Рґ-опитувальник» (Р. Кеттелл); бесіда; колаж; в) *математично-статистичної обробки даних* – факторний, кореляційний аналізи з подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка емпіричних даних та графічна презентація результатів здійснювалася за допомогою пакету статистичних програм SPSS (версія 13.0), а також за допомогою програми «Microsoft Office Excel 2007».

Надійність та достовірність результатів дослідження забезпечено теоретичним аналізом проблеми; відповідністю використовуваних методів меті та завданням дослідження; послідовною реалізацією теоретичних положень у розв'язанні поставлених завдань; кількісним та якісним аналізом емпіричних даних, репрезентативністю вибірки.

Емпірична база дослідження. Загальна кількість досліджуваних склала 186 осіб – студентів Інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (м. Київ), що здобувають кваліфікацію бакалавра та магістра за спеціальностями «Психологія», «Практична психологія»; з них 18 чоловіків і 168 жінок віком від 21 до 67 років (середній вік 35,7 років). Експериментальну групу склали 93 особи (8 чоловіків і 85 жінок,

середній вік – 38,5 років); контрольну – 93 особи (10 чоловіків і 83 жінки, середній вік – 40,5 років.)

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що

вперше:

проаналізовано зміст, структуру, чинники та особливості процесу особистісного розвитку майбутнього психолога в умовах післядипломної освіти;

розроблено структурно-функціональну модель особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти, яка містить три стадії: входження у нову професію; освоєння професії; результативно-оцінна; обґрунтовано роль арт-терапевтичних засобів у цьому процесі;

виявлено динаміку показників особистісного розвитку майбутніх психологів під впливом арт-засобів в умовах післядипломної освіти, яка характеризується змінами у ціннісно-емоційній та потребнісно-мотиваційній сферах;

встановлено рівні особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти за параметром особливостей самоідентифікації суб'єкта із майбутньою професією;

набули подальшого розвитку теоретичні уявлення про процес особистісного розвитку майбутніх фахівців в умовах післядипломної освіти;

розроблено та впроваджено інноваційну арт-корекційну програму, спрямовану на екопсихологічну фасилітацію особистісного розвитку майбутнього психолога в умовах післядипломної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані при розробці програм з фахової підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, що здобувають освіту, зокрема післядипломну, за спеціальністю «Психологія»; застосування авторської арт-корекційної програми сприятиме особистісному розвитку працюючих практичних психологів; при організації супроводу і фасилітації особистісного розвитку магістрів – майбутніх психологів, що дозволить підвищити ефективність начального процесу у ВНЗ. Окрім того, результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при викладанні таких дисциплін як «Арт-терапія» і «Арт-терапевтичний тренінг» для підготовки майбутніх фахівців.

Результати дослідження **впроваджено** у практику підготовки психологів Інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», (довідка № 20-05/123 від 03.02.2014 р), Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (довідка № 177 від 4.03.2014 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 166 від 14.11.2014 р.), Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка (довідка № 27 від 26.03.2014 р.), ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка № 974 від 14.11.2014 р.)

Апробація результатів дослідження. Зміст та основні положення дисертації доповідалися автором на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Звітній науковій конференції «Розвиток

післядипломної педагогічної освіти в Україні: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 2009, 2010, 2012), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Новітня стратегія розвитку освіти в умовах побудови громадянського суспільства» (м. Севастополь, 2009), Першому всеукраїнському конгресі із соціальної психології «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи» (м. Київ, 2010), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості» (м. Тернопіль, 2011), Всеукраїнській конференції «Проблеми розвитку післядипломної педагогічної освіти у сучасному суспільстві» (м. Херсон, 2011), I Всеукраїнському конгресі з організаційної та економічної психології (м. Кам'янець-Подільський, 2011), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (м. Хмельницький, 2013, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти» (м. Київ, 2009), «Південно-східній європейській регіональній конференції з психології» («The South-East European Regional Conference of Psychology», (м. Софія, Болгарія, 2009), Міжнародній науково-практичній конференції «Психологічні проблеми становлення фахівця в умовах соціальних трансформацій» (м. Київ, 2009), П'ятій міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (м. Київ, 2009–2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти» (м. Київ, 2010–2014), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Психологічні основи управління та організаційного розвитку в системі державної служби» (м. Луцьк, 2010), IX Міжнародній міждисциплінарній науково-практичній конференції «Простір арт-терапії: вершини усвідомлення» (м. Київ, 2012–2014), Першому об'єднаному Євроазіатському конгресі з психотерапії «Психотерапія без кордонів: минуле, сьогодні і майбутнє» (м. Москва, 2013), Першому всесвітньому конгресі дитини «Ідентичність і сім'я» (м. Київ, 2014), XII Міжнародна міждисциплінарна науково-практична конференція «Простір арт-терапії: мистецтво життя» (м. Київ, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Фізична та медико-психологічна реабілітація учасників Антитерористичної операції: організаційні та методологічні аспекти» (м. Київ, 2015), а також доповідались й обговорювались на засіданнях кафедри загальної та практичної психології Інституту менеджменту та психології та кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти НАПН України.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 21 публікації, серед яких 8 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України, 1 стаття у зарубіжному періодичному виданні, 11 тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 209 найменувань (із них 12 – іноземною мовою) та додатків. Основний обсяг викладено на 167 сторінках. Робота містить 38 таблиць (на 17 сторінках), 6 рисунків (на 3 сторінках) і 14 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету, сформульовано завдання; висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи; наведено дані про апробацію отриманих результатів; публікації та структуру роботи.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження особистісного розвитку майбутнього психолога» – проаналізовано наукові підходи до вивчення особистісного розвитку особистості майбутнього психолога в умовах післядипломної освіти, визначено основний категоріальний апарат та концептуальні засади дослідження проблеми психологічних чинників особистісного розвитку майбутнього психолога, обґрунтовано структурно-функціональну модель як теоретичний інструмент пізнання психологічних особливостей розвитку майбутніх психологів арт-засобами в умовах післядипломної освіти.

На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних праць щодо особистісного розвитку майбутніх фахівців з психології (Г. Балл, С. Батищев, Ф. Белшак, О. Бондарчук, І. Вачков, Ж. Вірна, Н. Волянук, К. Гібней, Н. Джужа, А. Деркач, Н. Дін, Л. Карамушка, Є. Клімов, Н. Коломінський, Т. Леві, Д. Леонард, Г. Ложкін, П. Лушин, М. Міллер, В. Панок, Ф. Паркінсон, Ю. Поваренков, Н. Пов'якель, В. Рибалко, О. Романова, В. Семиченко, Т. Титаренко, Д. Холланд, Д. Хартог, Н. Чепелева, В. Шадріков, С. Шапоринський та ін.) виявлено низку істотних особливостей цього феномену. Зокрема, особистісний розвиток є складним цілісним системно організованим процесом перехідних змін, що ґрунтується на прагненні людини до особистісного і професійного вдосконалення в обраній професійній сфері та реалізації свого творчого потенціалу. Його характерними ознаками є цілісність та інтегративність, новаторчість, двосторонність, активність, організованість і цілеспрямованість, індивідуальна своєрідність, перспективність (орієнтація на подальший розвиток), спрямованість на постійне зростання індивіда як суб'єкта професійної діяльності та життєтворчості. Особистісний розвиток майбутнього психолога є динамічним, розгорнутим у часі процесом послідовних змін в особистості, спрямованих на оволодіння професією психолога від початку формування професійних намірів до залучення до активної професійної діяльності.

Обґрунтовано основні складові розвитку майбутнього психолога – особистісну та професійну. Особистісна складова відображає рівень розвитку професійно важливих та індивідуально-ділових рис і містить рівень домагань, самооцінку, мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації майбутнього фахівця. Професійна складова відображає рівень професійної кваліфікації,

компетентності, володіння професійно необхідними знаннями, вміннями, навичками, зокрема, щодо ефективного інструментарію і методології вирішення професійних завдань. Вона містить процеси засвоєння нових технологій та алгоритмів вирішення професійних завдань, розвиток професійної компетентності, системи професійних знань, умінь і навичок. У цьому контексті особистісний розвиток майбутнього психолога є процесом інтеграції професійної й особистісної складових, спрямованим на максимальне розкриття потенціалу особистості в професії психолога, в якому основним інструментом професійної діяльності є особистість самого фахівця.

У результаті теоретичного аналізу з'ясовано чинники особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти, серед яких суттєве значення мають зовнішні соціально-економічні (престиж професії; рівень заробітної плати; стабільність роботи; соціальна захищеність і наявність соціальних гарантій; система стимулювання саморозвитку; потреба держави або конкретного регіону у певних фахівцях) та соціально-психологічні (уявлення про професію; стереотипи та міфи щодо професії, сімейні професійні традиції, очікування, сценарії) умови, які опосередковано впливають на особистісний розвиток майбутнього психолога в системі післядипломної освіти.

Дослідники зазначають, що цілеспрямований вплив стає можливим завдяки спеціалізованому вдосконаленню освіти та професійної підготовки шляхом поглиблення, розширення й оновлення професійних знань, умінь та навичок особистості або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду в процесі її професійної переорієнтації.

Особливістю професійної переорієнтації осіб, що оволодівають професією психолога в умовах післядипломної освіти є те, що цей процес здійснюється переважно за технологічним сценарієм, не вирішуючи індивідуально-психологічних проблем суб'єкта, не завжди орієнтуючись на активізацію процесів професійного саморозвитку і творчості особистості. Цим обґрунтована необхідність залучення до процесу переорієнтації осіб зрілого віку валідних психологічних технологій, які б стимулювали самостійне усвідомлене віднаходження смислів нової професійної діяльності, активізували б процеси самоаналізу і становлення професійної самосвідомості, пошуку інформації і прогнозування подальшого професійного розвитку, пошуку шляхів власної професійної реалізації, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, ефективної самопрезентації тощо. Показано, що такі розвивальні функції виконують арт-засоби, особливості застосування яких визначено для цілеспрямованого особистісного розвитку майбутніх психологів у контексті професійної переорієнтації (рис 1).

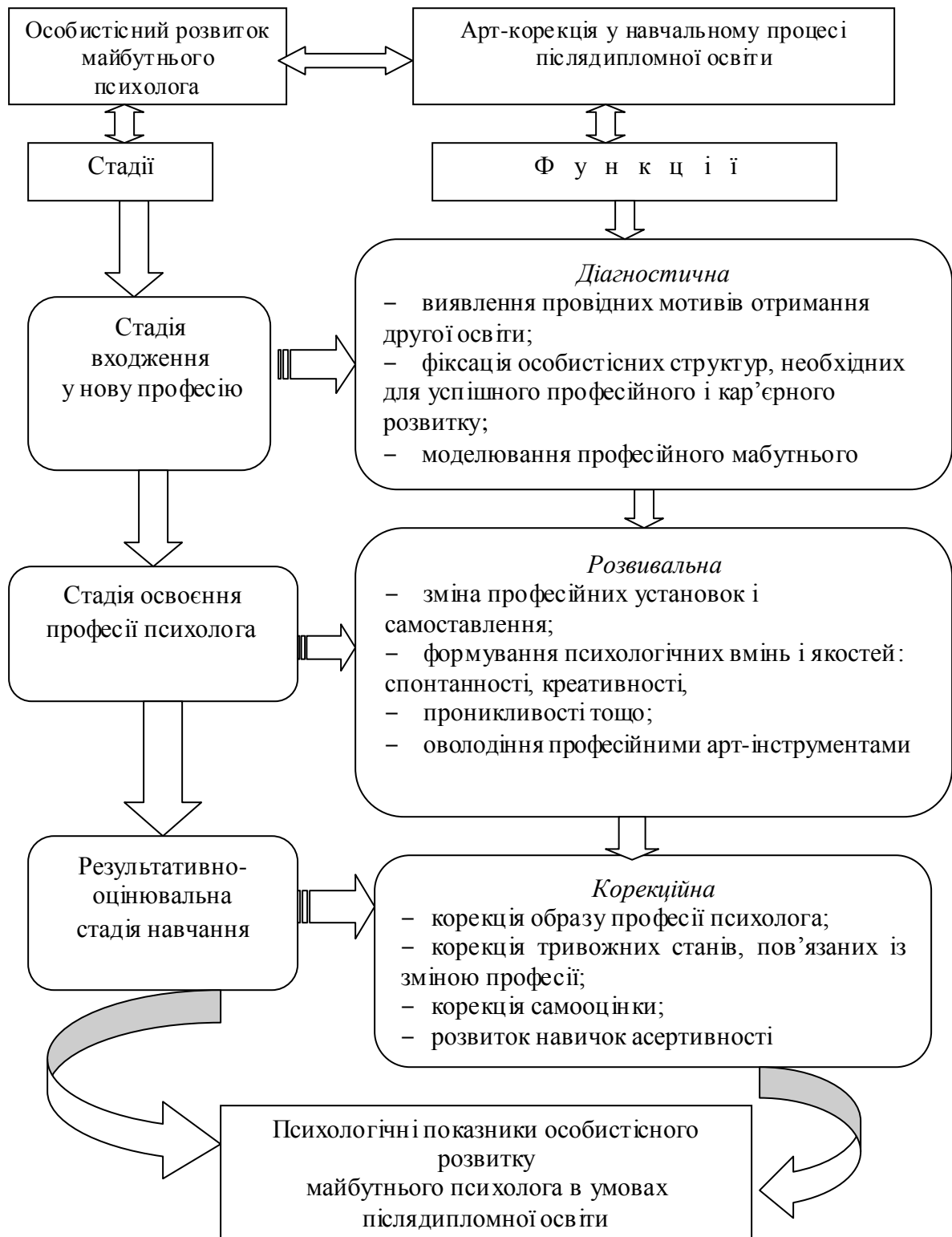

Рис. 1. Структурно-функціональна модель особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти при застосуванні арт-засобів

Узагальнення існуючих концептуальних підходів до особистісного розвитку майбутніх фахівців стало фундаментом для розробки теоретичної структурно-функціональної моделі особистісного розвитку майбутніх психологів

в умовах післядипломної освіти із застосуванням арт-засобів і на її основі відповідного емпіричного дослідження.

У другому розділі – «Емпіричне дослідження показників особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти» – охарактеризовано вибірку, методика та організацію емпіричної частини дослідження; обґрунтовано вибір психометричних процедур, адекватних меті і завданням дослідження; викладено основні результати; проведено аналіз кількісних і якісних особливостей особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти; виявлено типи особистісного розвитку майбутніх психологів.

Дослідницько-експериментальна робота проводилася упродовж 2011–2014 років. На основі здійсненого теоретичного аналізу проблеми та згідно з теоретичною структурно-функціональною моделлю особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти розроблено і реалізовано емпіричну, а потім і арт-корекційну програми дослідження, проведено формувальний експеримент, спрямований на екопсихологічну фасилітацію особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти.

Аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив виявити особливості показників (ціннісні і кар'єрні орієнтації особистості; провідні мотиви отримання психологічної освіти; самооцінка особистості; індивідуально-особистісні характеристики; самосприйняття себе як майбутнього психолога; уявлення про майбутню професійну діяльність) особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти.

З'ясовано, що мотиваційний аспект особистісного розвитку виражається у прагненні до самопізнання, самовизначення і саморозуміння. Так, згідно з результатами опитування за методикою «Психобіографічна анкета», вибір і реалізація професійних намірів 80% опитаних не справили очікувань та принесли розчарування. Провідним мотивом професійної переорієнтації у 73% з них стало отримання нової професії психолога. Згідно з авторською анкетною «Особистісно-орієнтовані засади здобуття професії психолога», 72% досліджуваних при зміні професії вмотивовані бажанням розібратись в собі, інтересом до психології, прагненням стати професіоналом у сфері практичної психології.

Аналіз результатів, отриманих за методикою «16-факторний PF-опитувальник» (Р. Кеттелл) свідчить про збалансованість особистісних характеристик опитаних. У середньому по вибірці спостерігається високий інтелектуальний потенціал (високе значення -7.0 – за фактором «В-інтелект»), переважання у структурі особистісних рис прагнення до домінування, незалежності у судженнях і поведінці, реалістичності поглядів, певної практичності ($6.2+0,10$ за фактором «Е підпорядкованість-домінантність» та $6.2+0,10$ за фактором «І – жорстокість-чутливість»), тенденція до обережності, дистанційованості у стосунках з людьми, орієнтованості на себе та світ власних переживань і емоцій ($6.3+0,12$ – за фактором «L – довірливість-підозрілість»), розсудливості, адекватності поведінки (-6.0 за фактором «О – впевненість у

собі-тривожність»), впевненості, самодостатності (достатньо високий рівень - 7.1 – за фактором «MD – адекватність самооцінки»).

Аналіз результатів, отриманих за методикою «Самооцінка особистості» (С. Будассі), свідчить про особливості емоційно-ціннісного ставлення до себе як майбутнього професіонала в сфері психології. Зокрема, виявлено адекватність самооцінки у 80,1% опитаних, з якою пов'язані реалістичність та критичність їхнього ставлення до себе. У 33,3% опитаних це пов'язано зі сталістю і позитивністю «Я-концепції», внутрішньою спрямованістю їхньої особистості, самоповагою, адекватним самосприйманням.

Аналіз результатів, отриманих за методикою «Тест двадцяти тверджень» (М. Кун, Т. Мак-Партланд), свідчить, що існує високий рівень розвитку професійної самосвідомості, зокрема, розвиненість професійної самоідентифікації у переважній більшості опитаних (93,6%).

Згідно з методикою «Якорі кар'єри» (Е. Шейн), для досліджуваних найважливішими у виборі професійного шляху виявилися орієнтації на такі цінності як інтеграція, збалансованість різних сторін способу життя (орієнтація «інтеграція стилів життя» – 84,2% опитаних) та допомога людям (орієнтація «служіння» – 76,3%). Найменш актуальною є орієнтація «стабільність місця проживання» – 21,1%.

З'ясовано, що у процесі особистісного розвитку майбутні фахівці в умовах післядипломної освіти орієнтуються переважно на такі важливі в професії психолога термінальні цінності як щастя інших (середній ранг 13,8), суспільне покликання (13,7), цікава робота (11,3), творчість (11,2), продуктивне життя як максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей (10,0). Опитані орієнтуються на такі інструментальні цінності, як непримиренність до недоліків у собі і інших (14,7), високі домагання (11,4); працьовитість, продуктивність в роботі (11,3), старанність і дисциплінованість (10,9), акуратність (10,3), чуйність (9,9).

З'ясовано внутрішньоособистісні чинники, з якими пов'язаний вибір особою психології як майбутньої професії, а саме: кар'єрні орієнтації «служіння» та «інтеграція стилів життя» пов'язані з наявністю в структурі особистості таких конституційних рис, як вміння спілкуватись, емоційна стійкість, сміливість; з орієнтаціями на цінності життєвої мудрості, цікавої роботи, свободи, сміливості у відстоюванні своєї думки. На вибір професії психолога впливають такі конституційні риси особистості, як вміння спілкуватися, емоційна стійкість, високий самоконтроль, чесність на основі кар'єрних орієнтацій «менеджмент», «виклик», «автономія» та «підприємництво». Кар'єрна стратегія «професійна компетентність» обирається найчастіше тими особами, які орієнтуються на цінності щастя інших, продуктивного життя та незалежності. Вибір стратегії «стабільність роботи» притаманний особам, які характеризуються неадекватністю самооцінки, відсутністю прагнення матеріально забезпеченого життя та креативного підходу до життя.

Визначено емпіричну модель внутрішніх чинників особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти. У результаті факторного

аналізу із застосуванням методу Varimax-обертання матриці основних ознак отримано три основних фактори, які конституують процес особистісного розвитку майбутніх психологів: 1) соціальний інтелект, пов'язаний з властивостями чесної, ерудованої людини, орієнтованої на вибір професії психолога, з ознаками професійної ідентифікації, емпатійності, комунікабельності, яким протистоять нездатність інтегрувати у кар'єрних орієнтаціях людиноцентричні якості і сміливо втілювати їх у соціальних відносинах; 2) емоційно-ціннісний аспект особистісного розвитку, пов'язаний з інтересом і задоволенням від роботи та довілля, а також з гуманістичними цінностями любові, життєрадісності, життєвої мудрості; 3) професійна результативність та ефективність у процесі особистісного розвитку майбутніх психологів.

На підставі результатів факторного аналізу виокремлено три наявні рівні особистісного розвитку майбутнього фахівця: 1) з найбільш сприятливими показниками особистісного розвитку (у 41,9%), на якому сформована професійна ідентичність психолога, адекватні уявлення про професію, провідними мотивами професійної переорієнтації є інтерес до психології як до науки і прагнення стати фахівцем у цій сфері; адекватна (середня або вище середньої) самооцінка, високе самоусвідомлення; самосприйняття містить різні ролі, характеристики і позиції; соціальна спрямованість ціннісно-мотиваційної сфери яскраво виражена (провідна кар'єрна орієнтація – служіння, провідні цінності – щастя інших, суспільне покликання, освіченість, чуйність, старанність); високий рівень домагань; максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей; усвідомлення наявності певних психологічних проблем, зокрема, міжособистісного характеру, прагнення їх вирішити; 2) зі сприятливими показниками особистісного розвитку (у 30,1%): з необхідністю корекції сприйняття себе як майбутнього психолога та уявлень про майбутню професійну діяльність; у цій групі виокремлено дві підгрупи – особистісно орієнтовані – 18,3% (ідентифікують себе переважно з сімейними ролями; для них важливі такі цінності як розваги, щастя інших, краса природи і мистецтва, матеріально забезпечене і стабільне життя, хороші стосунки з близькими людьми, наявність добрих і вірних друзів) та професійно орієнтовані – 11,7% (ідентифікують себе з різними професійними ролями, але не обов'язково за психологічним профілем; важливим є їхній освітній і професійний статус; у сфері цінностей переважають орієнтації на автономію, самостійність, незалежність, можливість цікавої роботи і творчої діяльності); 3) з найменш сприятливими показниками особистісного розвитку (у 28%): не мають чіпких уявлень про майбутню професію (її образ невизначений, розмитий, незрозумілий або взагалі несформований); мотиви обрання психології як предмету післядипломної освіти обумовлені інтересом до неї або не визначені; переважно з низькою та неадекватно високою самооцінкою; у ціннісно-мотиваційній сфері важливими є стабільність, власний добробут, потребують безпеки, захисту, можливості передбачити результати своєї роботи, упевненості в собі; водночас серед цих досліджуваних є такі, що проявляють бажання автономії, свободи, незалежності, ризику; у них відсутня психологічна

готовність до виконання професійних обов'язків психолога; важко приймають свої внутрішньоособистісні проблеми, з частими реакціями опору і переносу.

Отримані результати емпіричного дослідження свідчать, що студенти, які здобувають післядипломну освіту з психології, потребують оптимізації показників особистісного розвитку, зокрема, за допомогою арт-засобів. Відповідно до цього обґрунтовано необхідність розробки спрямованої на екопсихологічну фасилітацію програми особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти, зокрема, арт-засобами.

У третьому розділі – «Психологічний супровід особистісного розвитку майбутніх психологів арт-засобами» – визначено основні соціально-психологічні умови оптимізації особистісного розвитку майбутніх фахівців, проаналізовано засоби цілеспрямованого впливу на особистісний розвиток майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти, представлено розроблену арт-корекційну програму, спрямовану на екопсихологічну фасилітацію особистісного розвитку майбутнього психолога, а також результати формульованого експерименту.

В основу формульованого експерименту покладено теоретичні дослідження та практичні розробки щодо психологічних засобів оптимізації особистісного розвитку суб'єкта О. Бондаренка, О. Вознесенської, В. Зазикіна, Р. Кочюнаса, Л. Лебедевої, О. Копитіна, П. Лушина, Н. Маковецької, М. Ноулз, К. Роджерса, Н. Роджерс, О. Скнар, Є. Татарінова, Н. Хрящевої, Т. Яценко. Методологічним підґрунтям програми з розвитку особистості арт-засобами визначено екопсихологічну фасилітацію (екофасилітацію) як процес управління відкритою динамічною системою особистості з метою підтримки її у стані саморозвитку (за П. Лушиним).

Мета формульованого експерименту полягала у перевірці ефективності впливу арт-засобів на особистісний розвиток майбутніх психологів. Основними задачами формульованого впливу є: 1) з'ясування умов для екопсихологічної фасилітації особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти; 2) розробка програми з розвитку особистості арт-засобами, спрямовану на екопсихологічну фасилітацію особистісного розвитку; 3) визначення ефективності програми розвитку особистості майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти арт-засобами.

Програма розвитку особистості арт-засобами складається з низки етапів, кожен з яких відображав логіку структурно-функціональної моделі особистісного розвитку майбутніх психологів, а саме: *діагностичний* – стадія входження у професію – ознайомлення учасників з цілями і правилами участі в програмі; створення необхідної атмосфери співпраці, довіри і прийняття; виявлення провідних мотивів отримання другої вищої освіти; фіксація особистісних структур, необхідних для успішного професійного і кар'єрного розвитку психолога; моделювання професійного майбутнього; *навчально-розвивальний* – стадія освоєння професії психолога – зміна професійних установок і самоствавлення; корегування самооцінки; формування психологічних вмінь і якостей психолога: спонтанності, креативності, проникливості,

комунікативності тощо; оволодіння професійними арт-терапевтичними компетенціями; *корекційний* – результативно-оцінювальна стадія навчання – корекція образу професії психолога, тривожних станів, пов'язаних зі зміною професії; подолання невпевненості у власних професійних силах; корекція заниженої самооцінки; розвиток навичок асертивності.

Показниками результативності процесу особистісного розвитку досліджуваних під впливом впровадженої арт-корекційної програми вважаються позитивні зміни особистісних параметрів учасників. При цьому виявлено позитивну динаміку змін в обох групах: до 94,6% – в експериментальній групі (ЕГ) і до 82,8% – у контрольній (КГ). Однак в ЕГ ця динаміка вдвічі більша (при $p < 0,05$ за ϕ - критерієм кутового перетворення Фішера): свої плани на майбутнє з професією психолога стали пов'язувати на 29,7% (від початкової кількості учасників) більше, тоді як у КГ – на 7,5%. Застосування t-критерію Стьюдента для залежних вибірок підтвердило гіпотезу про те, що в результаті участі в арт-корекційній програмі показники особистісного розвитку змінилися в ЕГ. Зокрема, оптимізувалися уявлення про батьків, які сформовані у дитинстві (експериментальне значення t-критерія (-2,900) значно перевищило критичний його рівень (2,58) за ступенем свободи вибірки 185 при $p < 0,004$).

Відбулися значні зміни в ЕГ за мотивом отримання психологічної спеціальності «цікава наука»: кількість досліджуваних зросла з 7,5% до 19,4%, тобто на 12,1%. У КГ за цим мотивом також є позитивна динаміка, але не значуща: з 10,8% до 16,1%, тобто на 5,3% (значущість різниці на рівні $p < 0,05$); за мотивом «прагнення стати професіоналом у сфері практичної психології». Проте в ЕГ – на 14,0%, а в КГ – на 5,4% ($p < 0,05$). Окрім того, порівняння експериментальних та критичних значень за t-критерієм за показниками бажання досліджуваних розібратися в собі ($t = 3,768$), прагнення стати професіоналом у сфері практичної психології ($t = -3,232$) та ставлення до професії психолога як до цікавої науки ($t = -3,337$) свідчить про перевищення критичного рівня критерію ($t = 3,29$) за ступенем свободи і припустимих рівнів ймовірності похибки (відповідно $p < 0,0002$, $p < 0,001$, $p < 0,001$).

Також суттєвих змін зазнала самооцінка учасників. Зокрема, в КГ виявлено позитивну динаміку – кількість досліджуваних з самооцінкою нижче середнього рівня зменшилась з 5,4% до 3,2%. В ЕГ статистично значущо (при $p < 0,05$) зменшилась кількість таких досліджуваних – з 10,8% до 2,2%. Значні зміни відзначено за самооцінкою вище середньої – в ЕГ кількість таких досліджуваних зросла з 29,0% до 47,3% (при $p < 0,05$), в КГ зміни менш значущі – з 37,6% до 38,7%. Порівняння одержаних результатів та критичних значень t-критерію Стьюдента за ознаками низького ($t = 3,584$, при $p < 0,0004$), нижче середнього ($t = 4,939$ при $p < 0,000$) та вище середнього ($t = -5,258$ при $p < 0,000$) рівнів самооцінки досліджуваних показало перевищення його критичного рівня ($t = 3,29$).

Після участі в арт-корекційній програмі значні зміни відзначено в ЕГ за високим рівнем професійної самоідентифікації: кількість досліджуваних за цим показником зросла з 31,1% до 50,5% ($p < 0,05$). В КГ кількість таких досліджуваних також зросла, але не настільки суттєво: з 34,4% до 43,0%. За

t - критерієм Стюдента в ЕГ за ознакою рівня професійної самоідентифікації існує перевищення критичного рівня (експериментальне $t = -2,639$, критичне $t = 2,58$, при $p < 0,009$).

У результаті участі в програмі виявлено значущі (на рівні $p < 0,05$) позитивні зміни таких кар'єрних орієнтацій в ЕГ, як «професійна компетентність» (37,6% проти початкових 21,5%) та «інтеграція стилів життя» (66,7% проти початкових 44,1%). В КГ ці зміни є несуттєвими. Порівняння значень t-критерію Стюдента в ЕГ після участі в програмі за такими кар'єрними орієнтаціями як «професійна компетентність» ($t = -5,167$ при $p < 0,000$) та «інтеграція стилів життя» ($t = -3,805$ при $p < 0,0001$) показало перевищення критичного значення критерію ($t = 3,29$). Отже, у процесі арт-корекційної роботи показники особистісного розвитку зазнали значущих змін.

Таким чином, результати формульованого етапу дослідження дозволили довести, що впровадження спеціальної арт-корекційної програми, спрямованої на екопсихологічну фасилітацію особистісного розвитку майбутнього психолога, сприяє особистісному зростанню осіб, які здобувають післядипломну освіту з психології.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретико-емпіричне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти, що дозволило зробити такі висновки.

1. На підставі теоретико-методологічного аналізу основних підходів (акмеологічного, діяльнісного, онтогенетичного, життєтворчого) розкрито зміст особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти та можливості застосування арт-засобів у цьому процесі. Зокрема уточнено, що особистісний розвиток майбутнього психолога в умовах післядипломної освіти є складним цілісним системно організованим процесом перехідних змін, який ґрунтується на прагненні людини до особистісного і професійного вдосконалення в новій для неї професійній сфері та реалізації творчого потенціалу.

Виокремлено змістові характеристики особистісного розвитку майбутнього психолога: цілісність та інтегративність; новотворчість та індивідуальна своєрідність формування професійної самосвідомості; цілеспрямованість і перспективність у орієнтаціях на подальший розвиток та самовдосконалення; спрямованість на постійне зростання індивіда як суб'єкта професійної діяльності та життєтворчості. У структурі особистісного розвитку майбутніх психологів визначено особистісну та професійну складові, які є взаємопов'язаними.

2. Обґрунтовано чинники особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти: зовнішні соціально-економічні (престиж професії; рівень заробітної плати; стабільність роботи; соціальна захищеність і наявність соціальних гарантій; система стимулювання саморозвитку; потреба

держави або конкретного регіону у певних фахівцях) та соціально-психологічні (уявлення про професію; стереотипи та міфи щодо професії, сімейні професійні традиції, очікування, сценарії) умови, які опосередковано впливають на особистісний розвиток майбутнього психолога в системі післядипломної освіти.

Охарактеризовано арт-засоби як один з чинників досліджуваного процесу, а саме як ефективну психологічну практику, що сприяє глибинному самопізнанню, саморозумінню та розвитку особистості; інтенсифікує процеси навчання та оволодіння професійно важливими компетенціями у сфері практичної психології; сприяє розвитку професійно значущих рис, коригує самооцінку, самосприйняття, мотивацію, уявлення про професійну діяльність.

3. Розроблено структурно-функціональну модель особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти, яка дозволяє комплексно охопити його зміст, функції і арт-засоби. Модель містить три стадії процесу особистісного розвитку майбутнього психолога: входження у нову професію; освоєння професії; результативно-оцінна. Реалізація на кожній із цих стадій відповідних функцій арт-засобів (діагностичної, розвивальної та корекційної) забезпечує можливість представити процес освітньої підготовки майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти у сукупності дотримання принципів цілеспрямованості, послідовності та комплексності навчання; підтвердити доцільність вибору арт-засобів відповідно до логіки професійної підготовки студентів в умовах післядипломної освіти.

4. У результаті аналізу отриманих емпіричних даних з'ясовано, що мотиваційний аспект особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти виражається в інтересі до предмету психології, у прагненні до самопізнання, самовизначення і саморозуміння, стати професіоналом у сфері практичної психології, високому рівні розвитку інтелектуального потенціалу, прагненні до домінування, незалежності у судженнях і поведінці, реалістичності поглядів, у певній практичності, тенденції до обережності, дистанційованості у стосунках з людьми, орієнтованості на себе та світ власних переживань і емоцій, розсудливості, адекватності поведінки, впевненості, самодостатності. В емоційно-ціннісному ставленні до себе як майбутнього професіонала в сфері психології виявлено адекватність самооцінки більшості опитаних, з чим пов'язані реалістичність та критичність ставлення до себе. Зі сталістю і позитивністю «Я-концепції» пов'язана внутрішня спрямованість їх особистості, самоповага, адекватне самосприймання. У переважній більшості опитаних встановлений високий рівень розвитку професійної самосвідомості, зокрема, професійної самоідентифікації. У виборі професійного шляху виявлено орієнтації на такі цінності, як інтеграція, збалансованість різних сторін образу життя та допомога людям.

Виявлено внутрішньособистісні детермінанти, з якими пов'язаний вибір психології як майбутньої професії. Зокрема, кар'єрні орієнтації «служіння» та «інтеграція стилів життя» прямо пов'язані з наявністю в структурі особистості таких конституційних рис, як вміння спілкуватись, емоційна стійкість, сміливість; з орієнтаціями на цінності життєвої мудрості, цікавої роботи,

свободи, сміливості у відстоюванні своєї думки. У здійсненні вибору професії психолога на основі кар'єрних орієнтацій «менеджмент», «виклик», «автономія» та «підприємництво», роблять внесок такі конституційні риси особистості, як вміння спілкуватись, емоційна стійкість, високий самоконтроль, чесність. Кар'єрна стратегія «професійна компетентність» обирається найчастіше тими, хто орієнтується на цінності щастя інших, продуктивного життя та незалежності. Вибір стратегії «стабільність роботи» притаманний досліджуваним, які характеризуються неадекватністю самооцінки, відсутністю прагнення матеріально забезпеченого життя, відсутністю креативного підходу до життя.

Емпірично конкретизовано модель внутрішніх чинників, які конституують процес особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти: соціальний інтелект, емоційно-ціннісний аспект особистісного розвитку та професійна результативність та ефективність особистісного розвитку майбутніх психологів.

Інтеграція означених показників особистісного розвитку та міра їх сформованості, а також особливості самоідентифікації суб'єкта із майбутньою професією дозволили виявити три рівні особистісного розвитку: 1) з найбільш сприятливими показниками особистісного розвитку; 2) зі сприятливими в цілому показниками особистісного розвитку з необхідністю корекції сприйняття себе як майбутнього психолога та уявлень про майбутню професійну діяльність; 3) із найменш сприятливими показниками особистісного розвитку.

5. Розроблено та впроваджено програму арт-корекційного впливу, спрямовану на екопсихологічну фасилітацію особистісного розвитку майбутнього психолога, за результатами апробації якої доведено, що основною умовою особистісного розвитку майбутніх психологів є реалізація принципу єдності професійної та особистісної складових у процесі професійної переорієнтації від діагностичного (входження в професію) через навчально-розвивальний (її освоєння) до корекційного (підведення підсумків та оцінки результатів) її етапів. Установлено, що розроблена і впроваджена арт-корекційна програма є ефективним інструментом професійної освіти в умовах післядипломного навчання. Зокрема, виявлено позитивні зміни у самооцінці, самоставленні та сприйнятті себе в якості майбутнього психолога; у реалістичності та цілісності уявлень про майбутню професійну діяльність; гуманістичності ціннісних і кар'єрних орієнтацій. Перевірка отриманих даних за статистичними критеріями показала значущість змін в експериментальній групі після формувального експерименту.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у з'ясуванні впливу арт-засобів на особистісний розвиток майбутніх психологів, що здобувають першу вищу освіту; визначенні гендерних особливостей особистісного розвитку майбутніх психологів; розробці моделей просвіти викладачів вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку майбутніх психологів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті у наукових фахових виданнях,
включених до переліку, затвердженого МОН України:*

1. Інжієвська Л. А. Інтуїтивна модель професіоналізму майбутнього психолога / Л. А. Інжієвська // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / Університет менеджменту освіти НАПН України, Асоц. безперерв. освіти дорослих / голов. ред. В. В. Олійник. – К. : Геопринт, 2008. – Вип. 9. – С. 187–194.

2. Інжієвська Л. А. Особливості становлення особистості фахівця, який навчається за другою вищою освітою / Л. А. Інжієвська // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць / Університет менеджменту освіти НАПН України, Асоц. безперерв. освіти дорослих / голов. ред. В. В. Олійник. – К. : Геопринт, 2009. – Вип. 11, ч. 2. – С. 110–118.

3. Інжієвська Л. А. Психологічні особливості професійної самоідентифікації молодого фахівця / Л. А. Інжієвська // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; за ред. С. Д. Максименка. – К., 2009. – Т. XI, ч. 2. – С. 143–152.

4. Інжієвська Л. А. Арт-технології в особистісно-професійному розвитку майбутніх психологів, які здобувають другу вищу освіту / Л. А. Інжієвська // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; редкол. : С. Д. Максименко (голов. ред.) [та ін.]. – К. : А.С.К., 2012. – С. 314–318.

5. Інжієвська Л. А. Екофасилітативний супровід в перехідний період зміни професії / Л. А. Інжієвська // Післядипломна освіта в Україні. – 2012. – № 2 (21). – С. 23–26.

6. Інжієвська Л. А. Особливості арт-технологій в підготовці майбутніх психологів / Л. А. Інжієвська // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Психологія ; редкол. : І. М. Коваль (голов. ред.) [та ін.]. – 2013. – Вип. 4 (30), Т. 18. – С. 106–113.

7. Інжієвська Л. А. Соціально-психологічні проблеми особистісно-професійного розвитку майбутнього психолога / Л. А. Інжієвська // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; редкол. : С. Д. Максименко (голов. ред.) [та ін.]. – К. : А.С.К., 2014. – С. 577–581.

8. Інжієвська Л. А. Теоретична модель особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів засобами арт-терапії і можливості її застосування / Л. А. Інжієвська // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць / Університет менеджменту освіти НАПН України ; редкол. : О. Л. Ануфрієва / голов. ред. В. В. Олійник. – К. : АТОПОЛ ГРУП, 2015. – Вип. 15 (28). – С. 214–225.

Статті в іноземних наукових фахових виданнях:

9. Інжієвська Л. А. Емпіричне дослідження особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти / Л. А. Інжієвська // Modern Science – Moderní věda. – 2014. – № 4. – С. 62–67.

Статті та тези наукових доповідей у матеріалах конференцій:

10. Інжиєвська Л. А. Психологічні детермінанти зміни професії / Л. А. Інжиєвська // Психологічні основи управління та організаційного розвитку в системі державної служби : тези VII Міжнар. наук.-практ. конф. з організаційної економічної психології; за наук. ред. Л. М. Карамушки, Л. Я. Малимон, О. А. Філь, Т. М. Литвиненко. – Луцьк, 2010. – С. 129–130.

11. Інжиєвська Л. А. Психологічні аспекти професійного становлення особистості / Л. А. Інжиєвська // Проблеми розвитку післядипломної педагогічної освіти у сучасному суспільстві : зб. резюме доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. ; НАПН України, Ун-т менедж. освіти, КВНЗ «Херсон. акад. неперерв. освіти» Херсон. обл. ради ; за ред. В. В. Олійника. – К., 2011. – С. 42.

12. Інжиєвська Л. А. Особливості особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів, які здобувають другу вищу освіту, засобами арт-терапії / Л. А. Інжиєвська // Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні: тези I Всеукр. конгресу з організаційної та економічної психології; за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – Київ – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – С. 109.

13. Інжиєвська Л. А. Екофасилітація як простір власного буття / Л. А. Інжиєвська // Живая книга. Личные алгоритмы экофасилиации. – К., 2012. – Т. 1. – С. 106–108.

14. Інжиєвська Л. А. Особливості впливу навчання у закладі післядипломної освіти на особистісно-професійний розвиток майбутніх психологів / Л. А. Інжиєвська // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – С. 127–128.

15. Інжиєвська Л. А. Арт-техніка «колаж» у професійній підготовці майбутніх психологів, які отримують другу вищу освіту / Л. А. Інжиєвська // Простір арт-терапії: досвід становлення : матеріали Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. – К. : Золоті ворота, 2013. – С. 44.

16. Інжиєвська Л. А. Особливості застосування арт-технологій в освітньому просторі / Л. А. Інжиєвська // Простір арт-терапії: ресурси зцілення : матеріали IX Міжнар. між дисциплін. наук.-практ. конф. – К. : Золоті ворота, 2014. – С. 50–55.

17. Інжиєвська Л. А. Інтуїтивна модель професіоналізму майбутніх психологів при застосуванні засобів арт-терапії [Електронний ресурс] / Л. А. Інжиєвська // Психолого-педагогічне забезпечення модернізації післядипломної педагогічної освіти в умовах змін: Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. – Режим доступу : <http://umo.edu.ua/images/docs/konferenciya/s1.doc>

18. Інжиєвська Л. А. Арт-терапевтичні засоби в професійній підготовці майбутніх психологів: елементи екофасилітативного підходу / Л. А. Інжиєвська // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. – Хмельницький : ХНУ, 2014. – С. 158.

19. Інжиєвська Л. А. Елементи арт-терапевтичних технік у психологічному супроводі дітей-переселенців із Криму та зони АТО / Л. А. Інжиєвська // Простір арт-терапії: мистецтво життя: матеріали XII міжнар. міждисциплінар. наук.-практ. конф.; за наук. ред. А. П. Чуприкова, Л. А. Найдьонові, О. А. Бреусенка [та ін.]. – К. : Золоті ворота, 2015. – С. 25–28.

20. Інжиєвська Л. А. Визначення психологічних особливостей типів особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців / Л. А. Інжиєвська, Л. О. Подкоритова // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції / [ред. колегія Є. М. Потапчук (голов. ред.), Т. Л. Левицька, Л. О. Подкоритова, В. К. Гаврилькевич та ін.]. – Хмельницький : ХНУ, 2015. – С. 15–17.

Навчально-методичні матеріали:

21. Інжиєвська Л. А. Арт-терапевтичний тренінг: конспект лекцій та робочий зошит для самостійної роботи з дисципліни / автор-уклад. Л. А. Інжиєвська. – К. : ДВНЗ УМО, 2014. – 96 с.

АНОТАЦІЯ

Інжиєвська О. А. Особистісний розвиток майбутніх психологів арт-засобами в умовах післядипломної освіти. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. – Київ, 2016.

Дисертацію присвячено аналізу психолого-педагогічних умов особистісного розвитку майбутніх психологів. Розкрито зміст особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти, виокремлено в його структурі особистісну і професійну складові.

Емпірично встановлено модель інтеграції внутрішніх чинників особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти, що містить: соціальний інтелект, емоційно-ціннісний аспект особистісного розвитку, професійна результативність і ефективність особистісного розвитку.

Визначено можливості застосування арт-засобів у навчальному процесі як методів формувального впливу на особистісний розвиток майбутніх психологів. Розроблено арт-корекційну програму особистісного розвитку майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти. З'ясовано її вплив на особистісний розвиток майбутніх психологів в умовах післядипломної освіти, що відбилося на психологічних показниках їхнього особистісного розвитку в умовах післядипломної освіти.

Ключові слова: особистісний розвиток майбутнього психолога, чинники особистісного розвитку фахівця, професійна переорієнтація особистості, арт-засоби, арт-корекційна програма особистісного розвитку майбутніх психологів.

АННОТАЦИЯ

Инжиевская Л. А. Личностное развитие будущих психологов арт-средствами в условиях последипломного образования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, МОН Украины. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена анализу психолого-педагогических условий личностного развития будущих психологов. Раскрыто содержание личностного развития будущих психологов в условиях последипломного образования и возможности применения арт-средств в этом процессе. Выделены содержательные характеристики личностного развития будущего психолога. В его структуре определены личностная и профессиональная составляющие, которые сосуществуют в тесном взаимодействии и взаимовлиянии.

Обоснованы факторы личностного развития будущих психологов в условиях последипломного образования: внешние социально-экономические и внутренние социально-психологические. Эмпирически исследованы внутренние факторы, обуславливающие особенности личностного развития будущих психологов в условиях последипломного образования. В частности установлено, что профессиональный выбор второго высшего образования в области психологии является мотивированным стремлением к самопознанию, самоопределению и самопониманию; высокий уровень развития профессионального самосознания, в частности профессиональной самоидентификации; адекватность самооценки; реалистичность и критичность отношения к себе; внутренняя направленность личности, самоуважение, адекватное самовосприятие. В структуре ценностных ориентаций преобладают ценности интеграции, сбалансированности разных сторон образа жизни, помощи людям, ориентации на счастье других, общественное призвание, интересная работа, творчество, максимально полное использование своих возможностей, сил и способностей. В карьерных ориентациях доминируют ценности служения людям и интеграции стилей жизни.

Эмпирически установлена модель интеграции внутренних факторов личностного развития будущих психологов в условиях последипломного образования: социальный интеллект, эмоционально-ценностный аспект личностного развития, профессиональная результативность и эффективность личностного развития.

Установлены три уровня личностного развития будущих психологов в условиях последипломного образования: 1) наиболее благоприятных показателей личностного развития; 2) в целом с благоприятными показателями личностного развития, но с необходимостью коррекции восприятия себя как будущего психолога и представлений о будущей профессиональной деятельности; с наименее благоприятными показателями личностного развития.

Арт-средства охарактеризованы как эффективные психологические практики, которые способствуют глубинному самопознанию, самопониманию и

развитию личности; интенсифицируют процессы обучения и овладения профессионально важными компетенциями в сфере практической психологии; способствуют развитию профессионально значимых качеств, корректируют самооценку, самовосприятие, мотивацию, представление о профессиональной деятельности.

Разработана арт-коррекционная программа, направленная на экопсихологическую фасилитацию личностного развития будущего психолога, результаты апробации которой доказали, что основным условием личностного развития будущих психологов является реализация принципа единства профессиональной и личностной составляющих процесса переходных изменений в процессе профессиональной переориентации исследуемых от диагностического (вхождение в профессию) через учебно-развивающий (ее освоения) до коррекционного (подведение итогов и оценки результатов) ее этапов.

Ключевые слова: личностное развитие будущего психолога, факторы личностного развития профессионала, профессиональная переориентация личности, арт-средства, арт-коррекционная программа личностного развития будущих психологов.

SUMMARY

Inzhyeyska O. A. The personal development of future psychologists by art-methods in the conditions of postgraduate education. – Manuscript.

Dissertation for obtaining candidate degree in psychological sciences by specialty 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. – Taras Shevchenko National University of the MES Ukraine. – Kyiv, 2016.

Dissertation is devoted to the analysis of psychological and pedagogical conditions of future psychologists' personal development of. The content of the future psychologists' personal development of in terms of postgraduate education is shown. Possibilities of the art-methods are defined as a methods of forming influence on the future psychologists' personal development in the educational process. The influence of the art tools for future psychologists' personality development in conditions of postgraduate education are investigated. Psychological indicators of future psychologists' personality development in conditions of postgraduate education are empirical researched.

Art-corrective program of future psychologists' personality development in conditions of postgraduate education is developed and proved its effectiveness.

Key words: future psychologist' personality development, factors of personality development, professional reorientation of personality, methods of forming influence on the future psychologists' personal development in the educational process, art tools, Art-corrective program of future psychologists' personality development in conditions of postgraduate education.